

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ-NAPOCA

**FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE.
CULTURĂ”**

TEZĂ DE DOCTORAT

**Memoria vizuală a Arheologiei.
Fotografia documentară arheologică în cercetările de pe
Șantierul arheologic *Cetățile Dacice din Munții Orăștiei*
- situl arheologic Grădiștea de Munte - Sarmizegetusa
Regia**

-Rezumat-

Conducător științific:
Prof. univ. dr. *Gelu A. Florea*

Candidat:
Marius-Bogdan Mîndruțu

Cluj-Napoca
2023

CUPRINS

INTRODUCERE	4
ISTORICUL CERCETĂRILOR. STADIUL ACTUAL AL CUNOAȘTERII	7
Capitolul 1. Memoria vizuală a Arheologiei și fotografia documentară - o perspectivă din interior	7
1.1. Fotografiez	7
1.2. Metodologie	10
1.3. Memoria vizuală și fotografia documentară în cercetarea arheologică și istorică	12
1.4. Fotografii vechi, înțeleșuri noi	20
1.5. Primele fotografii luate pe Șantierul arheologic Cetățile dacice din Munții Orăștie - situl Sarmizegetusa Regia - Grădiștea de Munte	31
Capitolul 2. Arheologia, Fotografia și relația dintre ele	40
2.1. Teoria fotografiei arheologice	41
2.2. Fotografia arheologică documentară între teorie și practică	52
2.3. Analogic vs. Digital	60
CONTRIBUȚII ORIGINALE	64
Capitolul 3. Studii de caz	64
3.1. Campaniile de săpături sistematice din intervalul 2011-2019	64
3.2. Matrița de bronz de la Sarmizegetusa Regia: campaniile de săpături din 2013 și 2014, fotografierea artefactului și publicarea volumului dedicat descoperii acestui obiect	77
3.3. Catalogul expoziției <i>Cromatică și decor</i> și catalogul expoziției <i>Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO. Incursiuni dacice în spațiul virtual</i>	100

3.4. Monumentele in situ de la Grădiștea de Munte - Sarmizegetusa Regia. Altarul (Soarele de andezit)	110
Capitolul 4. De la imaginea statică la imaginea în mișcare; de la fotografie la film documentar	136
4.1. Considerații introductive despre filmul documentar	136
4.2. Categoriile ale filmului documentar	140
4.3. Documentarul arheologic	145
4.4. Înregistrări documentare de arhivă legate de Șantierul arheologic <i>Cetățile Dacice din Munții Orăștiei</i>	148
Capitolul 5. Propunerea unui Ghid teoretic și practic de fotografie documentară arheologică	159
5.1. Despre fotografia documentară arheologică	159
5.2. Prezentarea aspectelor importante de tehnologie foto digitală	161
5.3. Fotografia documentară arheologică și împrumuturile conceptuale și practice din alte genuri fotografice	182
5.3.1. Fotografia de săpătură	182
5.3.2. Fotografia de artefact: și împrumuturile din fotografia naturii statice, fotografia de detaliu și macro-fotografie	188
5.3.3. Fotografia de peisaj arheologic și de monument: influențată de fotografia de peisaje naturale sau urbane, de fotografia arhitecturală și de cea conceptuală	194
5.4. Glosar de termeni specifici fotografiei digitale și fotografiei documentare arheologice	198
CONCLUZII	204
BIBLIOGRAFIE	208
ANEXA 1 – PLANȘE	215

Arheologia s-a sprijinit încă de la jumătatea secolului XIX în parcursul de afirmare ca disciplină teoretică și practică a trecutului pe, la momentul acela, noua tehnologie care permitea surprinderea și înghețarea unui moment în timp și a unei bucăți de realitate, adică pe fotografie. Clișeele cu monumente antice sau medievale, cu zone geografice încărcate de narațiuni istorice și cu oamenii care interacționează cu ele au fost primele serii fotografice care au modelat în mentalul colectiv spațiul arheologiei. Au urmat albumele tipărite care spuneau povestea în imagini a expedițiilor arheologice și antropologice de la sfârșit de secol XIX și început de secol XX, când campanii extinse de cercetare au scos la lumină mari situri clasice și monumente necunoscute.

Cercetarea arheologică de teren a integrat procesul de realizare a fotografiilor în toate etapele ei și în scurt timp au fost formulate primele indicații practice despre implementarea și folosirea corectă a imaginilor foto în documentația aferentă săpăturilor și în publicațiile specifice: rapoarte, monografii, studii și articole.

Pe măsură ce metodologia cercetării arheologice s-a formulat tot mai clar, spre jumătatea secolului XX și fotografiei i s-a pregătit un tipar conceptual și stilistic. Caracteristica principală căutată la o imagine foto cu subiect arheologic a fost neutralitatea. De la pregătirea zonei cercetate prin curățare, îndepărtarea pământului și a uneltelor, la lipsa prezenței umane sau a altor elemente vizuale perturbatoare, au fost și sunt garanțiile realizării unei imagini neutre compozițional. Miza fotografiilor concepute în acest fel este ilustrarea și reprezentarea urmelor trecutului într-o aură de obiectivitate și claritate științifică.

Preocupările teoretice și filosofice despre imaginea arheologică, mai ales fotografia arheologică, au apărut odată cu schimbarea de paradigmă tehnologică generată de ceea ce se numește azi the digital turn. Anii '90 ai secolului trecut au consemnat apariția studiilor care discutau, din perspectivă istorică și conceptuală, despre relația dintre imagine și cercetarea arheologică, despre conținutul și materialitatea unei fotografii luate în contextul cercetării arheologice. Mai ales în spațiile academice american și britanic, arheologi și filosofi, au creat o nișă de cercetare și de predare cu acest subiect: fotografia arheologică sau arheologie și fotografie.

Am intrat în contact cu practica acestui gen fotografic încă din 2011, când am început un proiect de documentare vizuală și audio pe Șantierul arheologic Cetățile Dacice din Munții Orăștiei. Dincolo de experiența pe care o aveam și de literatura pe care am consultat-o la acel moment, cel mai important aspect al începutului de proiect a fost integrarea mea de către

colectivul de cercetare în activitatea de cercetare arheologică de teren. Acest fapt mi-a oferit posibilitatea de a privi din interior producția fotografică arheologică.

Nu a trecut mult timp până am identificat nevoi specifice ale arheologilor de aplicare și folosire a reprezentărilor fotografice. Cercetarea de teren arheologică, în general, și particularitățile fiecărui sit au devenit subiectele principale de documentat. Pe măsură ce seriile fotografice se înmulțeau, am devenit conștient de potențialul proiectului pe termen lung. Orice campanie arheologică are gradul ei de inedit, dar privirea desfășurării acestora în succesiunea mai multor ani mi s-a părut necesară. O altă ramificație a proiectului s-a produs când am colaborat în proiecte expoziționale sau editoriale pentru cercetarea și punerea în valoare a materialului arheologic din depozitele MNIT și MCDR descoperit pe siturile din Munții Orăștiei. Obiectele văzute pentru prima dată în timpul săpăturilor au devenit subiectele fotografiilor realizate în context diferit, muzeul. Această etapă de cercetare și valorificare vizuală a patrimoniului de obiecte și descoperiri este cea mai directă cale de a crea noi oportunități de cercetare și colaborare profesională în domeniu, dar și pentru a veni spre publicul interesat de istorie și cultură cu produse specifice popularizării științei: albume, cataloage, scurte documentare video, etc.

Toată colecția de fotografii și filmări realizată în ultimii 12 ani este arhivată și se completează în continuare. Cea mai importantă idee pe care o aduc în discuție și o promovez, într-o oarecare măsură, în cercetarea doctorală întreprinsă este despre recunoașterea practicii fotografice și a teoriei ei ca fiind dimensiuni necesare și intrinseci cercetării arheologice. Dar specificul pe care îl propun eu se referă la actul de a fotografia prin ocularul unui aparat. Poziționarea clasică pentru declanșarea expunerii foto se face prin aducerea la nivelul ochiului a camerei, închiderea celuilalt ochi, încadrarea și declanșarea. Tot acest proces poartă în el caracteristicile de dispoziție mentală, tensiunile tehnologice și artistice, oscilațiile de subiectiv-obiectiv pe care le procesează în timp real persoana care fotografiază (adică se creează contextul pentru condiția de autor). Înseamnă implicare personală pentru reprezentarea vizuală a realității. O observație pe care am făcut-o în ultimii ani este că presiunea tehnologiilor facile, directe și ultra-intuitive care ne sunt disponibile în momentul de față provoacă o atitudine de distanțare față de subiectul documentat și de vulgarizare în tratarea procesului de fotografiere. Cu atât mai mult pentru profesioniști, fie ei arheologi sau fotografi, dimensiunea de autor al imaginilor este importantă, având în vedere că fotografiilor vor fi material de studiu și de prezentare în cadrul activității lor.

Capitolul 1. Memoria vizuală a Arheologiei și fotografia documentară - o perspectivă din interior

În primul capitol al tezei intitulat „Memoria vizuală a Arheologiei și fotografia documentară - o perspectivă din interior” sunt tratate condiționările impuse activității de studiu întreprinse: motivație practică și metodologică, definiții ale memoriei vizuale și folosirea conceptului în cercetarea istorică și arheologică, analiza unor fotografii de la final de secol XIX și a primelor clișee luate pe situl arheologic de Grădiștea Muncelului-Sarmizegetusa Regia în timpul cercetărilor sistematice. Am selectat 5 fotografii care au documentat investigațiile arheologice și monumentele de pe câteva situri arheologice clasice (Olympia, La Tene, Pompeii, ș.a.) și am analizat câteva clișee realizate de ei: Giorgio Sommer, Felix Bonfils, Wilhelm Burger, Konstantinos și Aristotelis Rhomaidis, Jean Fritz Gras. Am considerat că studierea unor fotografii vechi cu subiect arheologic, de secol XIX sau început de secol XX, este un start potrivit al cercetării mele. Prin analiza lor istorică, compozițională și stilistică primim informații capitale despre integrarea practicii fotografice în cercetarea arheologică. Chiar dacă suntem tentați să considerăm începuturile unui domeniu de cunoaștere sau a unei tehnici, ca fiind marcate de eșecuri și incertitudini, realitatea pentru fotografia arheologică este că a confirmat repede plusul de valoare pe care îl poate aduce arheologiei. Clișeele individuale, dar mai ales seriile fotografice păstrate de la fotografi- autori selectați sunt cel mai bun argument pentru folosirea fotografiei în arheologie. Imaginile produse de ei au trecut (la momentul creării lor) testul autenticității artistice și preciziei științifice, iar în prezent sunt obiecte cu valoare patrimonială, academică și artistică. Primele fotografii luate în timpul cercetărilor sistematice de la Sarmizegetusa Regia au fost făcute de D.M. Teodorescu și de asistentul său, Sandor (Al.) Ferenczi, la începutul anilor '20 ai secolului trecut. Analiza lor compozițională și documentară este importantă pentru descifrarea raportării în epocă la ansamblul studiat, având ca element vizual central „cercul de piatră” sau marele templu rotund de pe terasa a XI-a a sitului arheologic menționat. Studierea fotografiilor vechi este o etapă esențială în aprecierea dimensiunii documentară a fotografiei arheologice, fără de care metodologia curentă nu este completă.

Capitolul 2. Arheologia, Fotografia și relația dintre ele

Preocupările teoretice despre imagine și arheologie analizează metodologia și practica de realizare a fotografiilor și cum sunt ele integrate în cercetarea arheologică. Capitolul al doilea se focalizează pe abordarea fotografiei arheologice prin intermediul teoriei și filozofiei

ofiei imaginii. S-au formulat prin sintetizare conceptele de *archaeography* (arheografie) și de *photology* (fotologie), înțelese ca abordări diferite asupra relației imagine-timp și arheologie-fotografie. Diferențele sunt trasate la nivel conceptual și privesc raportarea față de subiectul Arheologie și Fotografie. *Archaeography*, termen inventat ca să exprime simbioza dintre arheologie și fotografie, se angajează în descifrarea asemănărilor și deosebirilor metodologice între cele două domenii, să înțeleagă paralela istorică între dezvoltarea lor și să găsească răspunsuri la multi-temporalitatea imaginilor cu conținut arheologic. *Photology*, concept mai recent, este însumarea într-un termen a ideii de arheologie vizuală și interpretează dimensiunea temporală a reprezentărilor fotografice ca pe durată: durată ca interval de timp scurs între momentul abandonării și descoperii unei urme din trecut, ca timp necesar cercetării și redescoperii urmelor arheologice, ca interval de timp implicat în expunerea unei fotografii. Prin *photology* se propune abordarea speculativă și prin presupunere a relației arheologie-fotografie și nu ca efort istoric interpretativ. Transferul între teoria și practica fotografică în cercetarea arheologică determină aspecte precum: tipologia sau genul de imagine realizat, oscilarea între fotografii singulare și serii fotografice, stabilirea eseului fotografic ca specie potrivită pentru fotografia arheologică.

Capitolul 3. Studii de caz

Primul studiu de caz este despre campaniile de cercetare arheologică sistematică de la Sarmizegetusa Regia din perioada 2011-2019. Sunt 9 campanii care formează o parte importantă din proiectul fotografic de documentare a cercetării de pe Șantierul arheologic *Cetățile Dacice din Munții Orăștiei*. Obiectivul principal al producției de imagini a fost ca seriile fotografice din timpul unei campaniilor să fie structurate pe mai multe paliere:

- fotografii cu cercetarea arheologică care să ilustreze: zonele cercetate, suprafețele și secțiunile deschise, materialele de patrimoniu arheologic descoperite, aspecte ale procesului de cercetare, oamenii implicați;
- imagini cu situl, mai ales cu monumentele vizibile, cu terasele verificate sau cu zonele conexe în care am efectuat deplasări;
- activitățile de popularizare a cercetării arheologice și de promovare a sitului (organizarea evenimentului *Ziua Porților deschise la Sarmizegetusa Regia*).

În al doilea studiu de caz am analizat procesul de foto-documentare al unui obiect din bronz, cunoscut în literatura de specialitate ca matrița de bronz de la Sarmizegetusa Regia. Este

un obiect care are pe toate fețele sale reprezentări zoomorfe *in taglio*, adică în profunzime. Acest lucru face ca piesa să prezinte anumite provocări în procesul de fotografiere. Toate aspectele tehnice sunt menționate: tehnica foto digitală folosită și camerele de microscopie digitală, seriile fotografice realizate înainte și după ce piesa a fost restaurată, contextul arheologic de descoperire și etapele de cercetare pentru definirea lui.

Al treilea studiu de caz este despre producția de imagini cu materialul arheologic din siturile de epocă dacică din Munții Orăștiei folosite în:

1. expoziția „Sarmisegetusa Regia – Cromatică și decor în antichitatea dacică”, găzduită de Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, la mijlocul lunii mai 2015, care a presupus și tipărirea unui album/catalog de expoziție, cu fotografii ale artefactelor expuse, scurte texte de descriere a lor și un catalog final cu date tehnice despre fiecare piesă;
2. expoziția „Incursiuni dacice în spațiul virtual”, obiectiv asumat în cadrul proiectului (finanțat prin Mecanismul financiar SEE 2009-2014, linia de proiecte PA 16/RO12 - Conservarea și revitalizarea patrimoniului cultural și natural): „Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO. Scanarea, restaurarea digitală și contextualizarea artefactelor dacice din Munții Orăștiei”, care a dispus și de un catalog extins cu artefactele digitalizate; expoziția a fost organizată de MNIT și MCDR.

Fotografia de artefact este un gen al fotografiei documentare arheologice prin care obiectele și materialele descoperite sunt puse în valoare și prezentate către specialiști și către public protejându-le de transportul, manipularea și expunerea excesive după ce au fost catalogate și depozitate. Dacă vorbim de pregătirea unor imagini destinate publicării, atunci fotografia de artefact împrumută din regulile tehnice și stilistice ale fotografiei de natură statică sau din macrofotografie. Pentru realizarea celor două cataloage-album s-au fotografiat sute de artefacte, atât pentru documentarea lor științifică, cât și pentru valorificarea lor imagistică.

Monumentele *in situ* de la Grădiștea de Munte - Sarmizegetusa Regia și mai ales Altarul (Soarele de andezit) sunt subiectele celui de-al patrulea studiu de caz. Acestea ocupă cele mai extinse două terase ale sitului și sunt obiectivele principale de vizitat alături de zidul fortificației și segmentul de drum pavat care lega cetatea de zona sacră. Fotografiile din

momentul decopertării pentru templul de andezit de pe terasa a X-a, piațeta pavată și altarul (sau soarele de andezit) sunt analizate și discutate în contextul realizării lor.

Ultimul studiu de caz este cel referitor la fotografiile realizate între 1950-1952 cu cercetarea de pe terasa a VIII-a de la Sarmizegetusa Regia unde a documentată urmele prezenței unui grup de construcții, unele dintre ele ateliere de făurărie. Imaginile sunt discutate pe mai multe paliere: aspectele cercetării, personajele, încadratura, timpii de expunere și punctul de stație al camerei. Terasa a VIII-a rămâne până în ziua de azi una dintre zonele cu cele mai importante descoperiri de la Sarmizegetusa Regia. Fotografii (sau fotografiile) campaniilor din anii '50 ai secolului trecut au acceptat provocarea de a crea imagini cu statut cât mai neutru (care se înțelegea ca un postulat științific), dar au căutat în permanență expresii și nuanțe pe care să le imprime în cadrul neutru și care să ridice fotografia spre statutul de creație a unui autor. În acest studiu de caz se afirmă puternic caracterul fotografiei-obiect ca document vizual. Actul fotografierii poate fi infuzat cu viziune artistică și concept. Cum am afirmat și în alte rânduri, nu există fotografii bune și fotografii proaste, ci doar fotografii făcute sau nefăcute.

Capitolul 4. De la imaginea statică la imaginea în mișcare; de la fotografie la film documentar.

Invenția tehnicii fotografice a avut un impact mare în secolul XIX și a fost nevoie de câteva zeci de ani ca imaginile în mișcare să poată fi înregistrate și redată. Filmul documentar a devenit repede un mediu de reprezentare pentru domenii precum antropologia și arheologia. De aceea, am prezentat categoriile filmului documentar, așa cum sunt ele formulate în teoria cinematografului. De asemenea, am definit filmul documentar arheologic ca pe o producție cinematografică, realizată de un regizor cu sau fără pregătire în domeniul arheologic care prezintă aspecte ale cercetării arheologice, diferite zone de patrimoniu arheologic, pe arheologi și pe colaboratorii lor din diverse domenii conexe. Chiar și acest sub-subgen de film documentar a ajuns să fie plasat în categorii stilistice și de discurs. Dacă în literatura de final de secol XX documentarele cu subiect arheologic au fost împărțite pe mai multe criterii: filme pentru arheologi sau pentru studenți și publicul larg, filme de săpătură și de laborator, filme care tratează un singur sit sau monument, documentare de sinteză axate pe o regiune întreagă sau pe o civilizație anume, filme experimentale sau etnografice, la început de ani 2000, odată cu digitalizarea practicii arheologice și cu reformularea discursului arheologic prin depășirea teoriei post-procesuale, categoriile de documentar arheologic au devenit abstracte și conceptuale: *backstage, detective, expository, essay, how-to, and reconstruction*. În prezent, se

folosesc patru categorii de filme documentar cu temă arheologică: expozițional, testimonial, impresionist și fenomenologic.

De aceea, am analizat materiale cinematografice de arhivă care documentează siturile dacice din Munții Orăștiei și aduc un discurs ancorat în specificul perioadelor în care au fost realizate. Mai mult decât fotografiile, filmările de pe siturile de epocă dacică din zona menționată prezintă mai mult și aspectul uman al cercetărilor arheologice, făcând cunoștință (vizuală) cu unii dintre cercetători. În cercetarea arheologică din Munții Orăștiei, documentarea cinematografică nu s-a adoptat și toate filmările identificate aparțin unor instituții media din România (TVR, ANF). Aceste înregistrări aduc și o perspectivă dinamică asupra procesului de cercetare arheologică, mediul cinematografic absorbind mai mult privirea publicului.

Capitolul final se constituie într-un „Ghid practic” pentru fotografia documentară arheologică. Sunt prezentate și analizate tehnica digitală folosită în prezent, tipologia fotografiilor în funcție de subiect și reguli de bază pentru orice proiect fotografic arheologic. În măsura în care se cunosc bine aspectele tehnice ale fotografie, concentrarea eforturilor pe partea creativă și conceptuală va fi mai mare. Există suficiente asemănări între fotografie și arheologie pentru ca producerea de imagini în timpul și pentru cercetarea arheologică să fie o etapă naturală pentru arheologi. În primul rând, ambele medii au dezvoltat o comprehensiune vizuală a „locului”, a peisajului perceput ca hartă topografică a unor elemente fie vizuale, fie arheologice, în contextul conexiunilor permanente dintre locul și eventualele evenimente/realități petrecute acolo. Atenția la detalii și la modul în care sunt conectate elementele între ele, nimic nefiind lăsat la întâmplare, este o altă asemănare între ochiul arheologului și ochiul fotografului.

Pe de altă parte, avem procesul de îndepărtare a balastului de lucruri care sunt irelevante și care doar încarcă cadrul sau cercetarea. Ambele domenii se înscriu într-un parcurs documentar care asigură dimensiunea dezbaterii pe marginea procesului de documentare a entropiei, a degradării/ruinării materialității. Și fotografia și arheologia operează cu tensiunea dintre urmele *in situ* și fenomenul relocării, a pierderii semnelor vizibile din topografia arheologică a unui sit, și cu felul de a aborda și trata vestigiile și urmele trecutului. Nevoia de clasificare, ordonare, tipologizare a lucrurilor este specifică ambelor medii. Deci, la nivel metodologic sunt suficiente asemănări care să ofere curaj arheologilor pentru a produce serii fotografice coerente, acurate și corecte, prezentându-le și interpretându-le în contextul larg al discursului arheologic. Cele două atribute atașate fotografiei, documentară și arheologică, creează cadrul conceptual în care putem înțelege acest stil fotografic, care produce documente vizuale (subiective și interpretabile, cu un limbaj specific prin forme, culori și compoziție)

înscrise într-o serie coerentă și fluidă de imagini, care poate fi (trebuie) folosită în prezentarea și argumentarea discursivă arheologică .

La nivel de concepte și practici, fotografia documentară arheologică împrumută metodologii și principii, chiar și tehnici de realizare, din alte curente. Cele trei direcții în care se pot clasifica fotografiile arheologice sunt:

- 1) fotografia de săpătură;
- 2) fotografia de artefact;
- 3) fotografia de peisaj arheologic și de monument.

Fiecare etapă de fotografiere are specificități și moduri diferite de a fi citite, deci interpretate. Dar sunt câteva principii valabile în general pentru fotografia documentară arheologică:

- asigurarea caracterului tehnic în execuție, care scoate fotografia documentară arheologică din zona (așa zisă) artistică și o plasează în zona documentarului, a documentului corect prezentat (diferențierea artistic - tehnic este o problemă falsă, valoarea artistică fiind conferită în timp și în legătură directă cu creatorul);

- selecția subiectului, întrucât acesta evocă ideile sau sentimentele fotografului;

- încadrarea cât se poate de limpede a unei imagini de natură să exprime pe deplin subiectul;

- examinarea cadrului decupat prin vizor în vederea unei organizări cât mai mulțumitoare a formelor din unghiul potrivit și de la distanța optimă;

- expunerea și imortalizarea imaginii, nici o clipă mai devreme sau mai târziu.

Și numai cu aceste principii în minte și exersate îndelung se poate ajunge la stăpânirea tehnică a fotografierii și se poate gândi o coerență de reprezentare vizuală atât a unui sit cât și a activității desfășurate în timpul cercetării sistematice. Fotografia documentară este o fotografie directă, angajantă, care obține rezultate dacă pleacă de la stabilirea corectă a poziționării față de subiect.

Fie că folosim tehnologii analogice sau digitale, implicarea în procesul de fotografiere este personală. De la clișeele de tip cadre de lucru până la fotografii obiect (imprimări) de înaltă calitate materială, tot acest spectru tipologic de imagini, va spune ceva atât despre subiectul

surprins cât și despre autorul din spatele camerei. Memoria vizuală a arheologiei mai are mult conținut de receptat prin fotografie. De aceea, studiul, practica și critica fotografiei documentare arheologice sunt necesare, ca premise de formare și dezvoltare pentru cercetătorii în domeniu.

BIBLIOGRAFIE

Volume/monografii

- Allen E., S. Triantaphillidou, *The manual of photography*, Routledge, Elsevier Focal Press, 2011
- Barthes R., *Image-Music-Text*, Fontana Press, London, 1977
- Barthes R., *Camera luminoasă*, Cluj-Napoca, Idea Design&Print, 2005
- Beard M., *Pompeii. Viața unui oraș roman*, Editura Trei, 2019
- Bejan A., Micle D., *Arheologia- o știință pluridisciplinară. Metode clasice și moderne de lucru.*, Timișoara, 2006
- Benjamin W., *Limba și istorie*, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2015
- Benjamin W., *On Photography*, London, Reaktion Book, 2015
- Bergson H., *Time and Free Will. An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, New York, Dover Publications Inc., 2001
- Bohrer F. N., *Photography and Archaeology*, London, Reaktion Books Ltd, 2011
- Bordieu P., *Photography. A middle-brow Art*, Cornwall, Polity Press, 1998
- Cartier-Bresson H., *Images à la Sauvette*, New York, Simon and Schuster, 1952
- Burke H., Morrison M., Smith C., *The Archaeologist's Field Handbook. The Essential Guide for Beginners and Professionals*, Routledge, 2021
- Ciută M.-M., *Metode și tehnici moderne de cercetare în arheologie - note de curs-*, Alba-Iulia, 2003
- Conlon V. M., *Camera Techniques in Archaeology*, London: John Baker, 1973
- Cookson M. B., *Photography for Archaeologists*, London: Max Parrish, 1954
- Daicoviciu H., Ferenczi Șt., Glodariu I., *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989
- Derrida J., Stiegler B., *Echographies of Television*, Cambridge, Polity Press, 2002
- Droop J. P., *Archaeological Excavation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1915
- Florea G., *Dava et oppidum. Débuts de la genèse urbaine en Europe au deuxième âge du Fer*, Cluj-Napoca, Academie Roumaine - Centre d'Etudes Transylvaines, 2011
- Florea G. et al., *Matrița de bronz de la Sarmisegetusa Regia*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015
- Fowler H., Wheeler J., Stevens G., *A handbook of Greek archaeology*, New York, American Book Company, 1909
- Frantz A., *The Middle Ages in the Athenian Agora*, American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, 1961

- Freeman M., *The Photographer's Eye. Composition and design for better digital photos*, Lewes, 2007
- Freeman M., *The photographer's mind*, Ilex, 2010
- Freeman M., *Manual de fotografie digitală*, București, Editura Litera, 2011
- Freeman M., *Ochiul fotografului*, București, Editura Litera, 2011
- Gernsheim H., *The History of PHOTOGRAPHY from the camera obscura to the beginning of the modern era*, Londra, Thames and Hudson, 1969
- Gheorgiu G., *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005
- Glodariu I., Iaroslavschi E., *Civilizatia fierului la daci (sec. II i.e.n. - I e.n.)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979
- Gosden C., Cunliffe B., Joyce R. A. (edited by), *The Oxford Handbook of Archaeology*, New York, Oxford University Press, 2009
- Le Goff J., *Histoire et mémoire*, Paris, Gallimard, 1988
- Harman D., *Ghid de fotografie digitală*, Iași, Editura Polirom, 2009
- Iaroslavschi E., *Tehnica la daci*, MNIT - Bibliotheca Musei Napocensis XV, Cluj-Napoca, 1997
- Ingledeu J., *Photography*, Hachette Book Group, 2013
- Jung C. G., *Opere complete, 18/1, Viața simbolică*, București, Editura Trei, 2014
- Kuhn A., McAllister K. E., *Locating Memory: Photographic Acts*, Oxford, 2006
- Long B., *Complete Digital Photography*, Cengage Learning PTR, 2015
- Lucas G., *Understanding the archaeological record*, Cambridge University Press, 2012
- Lyons C. L., Papadopoulos J. K., Steward L. S., Szegedy-Maszak A., *Antiquity and Photography. Early views of Ancient Mediterranean sites*, Getty Publications, 2005
- Maier L., *Timp și conștiință în cinema*, București, Editura Eikon, 2019
- Mateescu R., *Istoriile unui templu*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012
- McFadyen L., Hicks D. (edited by), *Archaeology and photography: time, objectivity and archive*. London: Bloomsbury, 2020
- Newhall B., *The History of Photography. From 1839 to the Present*, Chicago, 1982
- Nichols B., *Introduction to Documentary*, Bloomington, Indiana University Press, 2001
- Nora P., *Les lieux de memoire*, 7 volumes, Paris, Gallimard, 1984-1992
- Ogden J., *Jewellery of the Ancient World*, London, 1982
- Pârvan V., *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, Cultura Națională, 1926
- Petrie M. F., *Methods and Aims in Archaeology*, London, Macmillan and Co., 1904
- Popescu Cristian Tudor, *Filmul surd în România mută. Politică și propagandă în filmul românesc de ficțiune (1912-1989)*, Iași, Editura Polirom, 2011

- Resha D., *The Cinema of Errol Morris*, Middletown, Wesleyan University Press, 2015
- Rîpeanu B. T., *Filmul Documentar 1897 - 1948*, București, Editura Meronia, 2008
- Rusu-Pescaru A., *Sanctuarele Daciei*, Deva, 2005
- Servais G. R., *La Tene, un site, un mythe 1. Chronique en images (1857-1923)*, Neuchatel, 2007
- Solomon A., *Reprezentări ale memorie în filmul documentar*, Iași, Editura Polirom, 2016
- Sontag S., *Despre fotografie*, București, Editura Vellant, 2014
- Ștefan A. S., *Les guerres daciques de Domitien et de Trajan: architecture militaire, topographie, images et histoire*, Roma, 2005
- Trachtenberg A., *Reading American Photographs: Images As History, Mathew Brady to Walker Evans*, Hill and Wang - Reprint edition, 1990
- Trigger B. G., *A history of archaeological thought (second edition)*, Cambridge University Press, 1996

Studii/capitole în volume colective

- Assmann J., *Communicative and Cultural Memory*, în Erll A., Nünning A. (edited by), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York, 2008
- Baird J.A., *Exposing archaeology: Time in archaeological photographs*, în în McFadyen L., Hicks D. (edited by), *Archaeology and photography: time, objectivity and archive*. London: Bloomsbury, 2020
- Brennen B., Hardt H., în B. Brennen, H. Hardt (edited by), *Picturing the Past: Media, History, and Photography (The History of Media and Communication)*, University of Illinois Press, 1999
- Florea G. și colab, în *CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA AMPANIA 2011*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2012
- Florea G. și colab, în *CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA CAMPANIA 2012*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2013
- Florea G. și colab, în *CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA CAMPANIA 2013*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2014
- Florea G. și colab, în *CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA CAMPANIA 2014*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2015
- Florea G. și colab, în *CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA CAMPANIA 2015*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2016
- Florea G. și colab, în *CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA CAMPANIA 2016*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2017
- Florea G. și colab, în *CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA CAMPANIA 2017*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2018
- Florea G. și colab, în *CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA CAMPANIA 2018*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2019

Florea G. și colab, în *CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA CAMPANIA 2019*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2020

Hicks D., *The transformation of Visual Archaeology*, în McFadyen L., Hicks D. (edited by), *Archaeology and photography: time, objectivity and archive*. London: Bloomsbury, 2020

Iaroslavschi E., Mateescu R., *Meșteșuguri*, în Neamțu C., Florea G., Gheorghiu G., Bodo C., *Incursiuni dacice în spațiul virtual*, Cluj-Napoca, Editura Only One, 2016

Irwin D.E., Thomas L.E., *Visual sensory memory*, în Luck S. J., Hollingworth A. (edited by), *Visual Memory*, Oxford University Press, 2008

Knight M., McFadyen L., *At any given moment ? : Duration in archaeology and photography*, în McFadyen L., Hicks D. (edited by), *Archaeology and photography: time, objectivity and archive*. London: Bloomsbury, 2020

Mateescu R., *Arhitectura religioasă*, în Neamțu C., Florea G., Gheorghiu G., Bodo C., *Incursiuni dacice în spațiul virtual*, Cluj-Napoca, Editura Only One, 2016

Marreiros, J., Mazzucco, N., Gibaja, J., Bicho, N., *Macro and Micro Evidences from the Past: The State of the Art of Archeological Use-Wear Studies*, în Marreiros, J., Gibaja Bao, J., Ferreira Bicho, N. (edited by), *Use-Wear and Residue Analysis in Archaeology. Manuals in Archaeological Method, Theory and Technique*, Springer, 2015

Mulligan T., Wooters D. (edited by), *A history of photography. From 1839 to the present*, Taschen, 1999

Riggs C., *Archaeology and Photography*, în G. Pasternak (edited by), *The Handbook of Photography Studies*, Routledge, 2020

Shanks M., *Archaeology and Photography*, în Brian Leigh Molyneaux, *The Cultural Life of Images*, Routledge, London, 1997

Tringham R., Ashley M., Quinlan J., *Creating and Archiving the Media Database and Documentation of the Excavation*, în: Tringham R. and Stevanović M., (edited by) *House Lives: Building, Inhabiting, Excavating a House at Çatalhöyük, Turkey: Reports from the BACH Area, Çatalhöyük, 1997–2003*, Los Angeles, CA: Cotsen Institute of Archaeology, 2017

Van Dyke R. M., *Seeing the Past: Visual Media in Archaeology*, în *American Anthropologist*, 108(2)

Articole

Baird J.A., *Photographing Dura-Europos, 1928–1937: An Archaeology of the Archive*, în *American Journal of Archaeology* 115, 2011

Barker C., *Black and White Pompeii*, în *Teaching History*, 2015

Bârcă V., *Câteva observații privind administrarea cetăților dacice din Munții Orăștiei înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO*, în *Plural. Journal of the History and Geography Department*

Creangă Ion *Pedagogical State University*, vol. 6, nr. 2, Chișinău, 2018

Bronk H., Freestone I.C., *A quasi non-destructive microsampling technique for the analysis of intact glass objects by SEM/EDXA.*, în *Archaeometry* 43: 2001

- Călinescu C., Consolidarea, conservarea și valorificarea complexului arheologic Sarmizegetusa - Grădiștea Mucelului, în *Monumente istorice și de artă* 1, București, 1982
- Constantin T., *Istorie și memorie. O abordare psihologică*, în *Xenopoliana*, XI, 2003, 3–4
- Daicoviciu C. et al., *Studiul traiului dacilor în Munții Orăștiei (Șantierul arheologic de la Grădiștea Mucelului. Rezultatul cercetărilor făcute de colectivul din Cluj, în anul 1950)*, în *SCIV*, II, 1, 1951
- Daicoviciu C. et al., *Șantierul Grădiștea Mucelului. Studiul traiului dacilor din Munții Orăștiei*, în *SCIV*, III, 1952
- Daicoviciu C. et al., *Șantierul Grădiștea Mucelului*, în *SCIV*, IV, 1-2, 1953
- Daicoviciu C. et al., *Șantierul arheologic Grădiștea Mucelului (r. Orăștie, reg. Hunedoara)*, în *Materiale*, VII, 1960
- Daicoviciu C. et al., *Șantierul arheologic Grădiștea Mucelului (r. Orăștie, reg. Hunedoara)*, în *Materiale*, VII, 1961
- Daicoviciu C. et al., *Șantierul Arheologic Dacic din Munții Orăștiei, Jud. Hunedoara (1960-1966)*, în *MCA - X*, București, 1973
- Daicoviciu H. et al., *Cercetări în incinta sacră a Sarmisegetusei*, în *Materiale*, XIII, 1979
- Daicoviciu H. et al., *Verificări în incinta sacră a Sarmisegetusei*, în *Materiale*, XIV, 1980
- Fisher L. J., *Photography for Archaeologists Part I: Site specific record*, BAJR Guide Series, Guide 25, 2009
- Fisher L. J., *Photography for Archaeologists Part II : Artefact recording*, Guide 26, 2009
- Henț A., Cioată D., *Debunking a myth: The Dacian curved sword between historiographical discourse and the archaeological realities*, în *Journal of Ancient History and Archaeology* No. 8.1/2021
- Iaroslavschi E., *Inventarul sanctuarului mic rotund de la Sarmizegetusa Regia*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986
- Iaroslavschi E., *Opinii privind soarele de andezit de la Sarmizegetusa Regia*, în *ActaMN* 31, Cluj-Napoca, 1994
- Iaroslavschi E., *Conduits et cisternes d'eau chez les Daces des Monts d'Orăștie*, în *ActaMN*, XXXII, 1, 1995
- Kulik K., *Archaeology and British Television*, în *Public Archaeology*, 5(2), Londra, 2006
- Lavenne F.-X., Renard V., Tollet F., *Fiction, between inner life and collective memory. A methodological reflection*, în *The New Acadia Review*, Boston, 2005
- Der Manuelian P., Reisner G. A., *George Andrew Reisner on Archaeological Photography*, în *Journal of the American Research Center in Egypt*, 29, 1992
- Morgan C., *Archaeology and the Moving Image*, în *Public Archaeology*, 13:4, Londra, 2014
- Ponting M., *The scanning electron microscope and the archaeologist*, în *Physics Education*, 2004
- Ruby J., *Exposing yourself: Reflexivity, anthropology, and film* (1), în *Semiotica*, Berlin, 1980

Yanes D., Loprinzi P. D, *Experimental Effects of Acute Exercise on Iconic Memory, Short-Term Episodic, and Long-Term Episodic Memory*, în *The Effects of Exercise on Cognitive Function (special issue of Journal of Clinical Medicine)*, 2018 (7)

Stănescu Fl., *Considerații privitoare la posibilele semnificații astronomice ale altarului de la Sarmizegetusa Regia*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986

Teodorescu D. M., *Cetatea dacă de la Grădiștea Muncelului (județul Hunedoara)*, în *ACMIT*, 1930-1931

Teodorescu D. M., *Cetatea dacă de la Costești*, în *ACMIT*, 1929

Witmore C., *Prolegomena to Open Pasts: On Archaeological Memory Practices*, în *Archaeologies* 5(3), 2009